



*Ceský pohlavní umělec,
laureát Ceny Jindřicha
Chalupeckého, Marek Ther,
civilizované Ono!*

Druhá část a dokončení.

Autor: Jiří Hejlek

„Ale když božská částka v nich mizela, směšujíc se opět a opět s mnohým živlem smrtelným, a povaha lidská nabývala převahy, tehdy (se) ... kazili a ohyzdnými se jevili tomu, kdo dovedl viděti, ... ale lidem neschopným viděti ... zdáli se právě tehdy (Atlantáné) nejkrásnější a nejblaženější, když se plnili nespravedlivou zištností a mocí.“ Platón: Kritiás 121 b.

Když mořeplavec dojde k závěru, že ztroskotání jeho korábu je zřejmě neodvratné, a neztrácije naději hledá spásu, pak je důležité, aby nepozbyl rozumu a v první řadě se zorientoval. Musí si ujasnit, kde se nachází, a podle toho hledat východisko. Jestliže se splete a nesprávně lokalizuje svou polohu, ohrozí tím celou posádku lodi. Mnohé lidi v dnešní době zachvacuje podobný pocit a kladou sobě i druhým otázky týkající se povahy, budoucnosti a možností záchrany (v módě je dnes naivní výraz „udržitelnost“) naší civilizace. Ukazuje se, že lidé nejsou v drtivé většině schopni určit správnou polohu své lodi. Zkusme to zjednodušenou formou udělat za ně.

Hlasy volající SOS se velmi různí, ba dokonce si protirečí. Někdo zoufá nad stavem „západní“ civilizace, druhý ji chce hájit i s jejím způsobem života před najatými nájezdníky zvenčí. Jedni se dovolávají „křesťanského základu“ naší civilizace, jiní obhajují její sekulární a tolerantní charakter. Tu se ozve obhájce humanismu, jindy zas slyšíme nářek nad „koncem Evropy“. Jak si to lze vysvětlit?

Promysleme následující model naší civilizace, který je dosti neobvyklý, ale umožňuje překonat potíže s interpretací současného dění. Především se rozlučme s myšlenkou jednotné a jediné civilizace. Naštěstí je dnes běžné mluvit o civilizacích v množném čísle. Velký historik 20. století Fernand Braudel řekl, že používání singuláru bylo typické pro 18. století a „... spolu s vírou v pokrok bylo vázáno jen na několik národů...“ jako výraz neoprávněného pocitu nadřazenosti té civilizace, jíž se právě hodláme zabývat. Civilizaci definoval jako „... charakteristiky společné kolektivnímu životu v určitém období a u určité lidské skupiny.“ Bohužel primitivní model civilizace v singuláru (my civilizovaní – oni barbaři) přetrvává včetně kvantifikace snažící se postihnout, jak napřed, nebo pozadu je nějaký národ vůči svému civilizačnímu centru. Uvidíme, že tato kvantifikace je typická pro naši civilizaci. Ovšem pocit civilizační nadřazenosti je nám znám od Řeků-Hellénů, pro něž byli příslušníci ostatních národů pouhými „barbary“. To slovo znamená brepta, divně mluvící člověk, tedy cizinec.

Jakmile byl někdo identifikován jako Ne-Hellén, tedy barbar, byl okamžitě brán jako někdo divoký, nevzdělaný, ba podřadný. Ztotožnění se svou civilizací mívá spontánně za následek chápání své civilizace jako superiorní a ostatních jako inferiorních. Markantně je to vidět na konfliktu mezi Řeky a Peršany. Z našeho nadhledu se pojetí Peršanů jako inferiorních vůči Řekům musí jevit jako zcela nemístné. Malá poznámka: Před nějakou dobou natočený americký film o bitvě u Thermopyl opakuje ideologické schéma hellénocentrismu, tentokrát v zájmu americké zahraniční politiky.

Řecké myšlení nechápalo dějiny jako svébytný proces a v podstatě je zahrnovalo do kosmického koloběhu. Změnu přineslo křesťanství. Nová, křesťanská civilizace (= křesťanstvo) zvedla svůj pohled „do výšky“. Zjednodušeně se dá říci, že model kruhu byl vyměněn za model úsečky, jejíž začátek i konec jsou určeny Bohem. Křesťanstvo si nepřipouštělo problém civilizace a barbarství, ale od svého zakladatele svatého Augustina se pídí po rozdílu mezi obcí Boží a obcí pozemskou. Až pozoruhodný křesťanský myslitel doby pozdně barokní Giambattista Vico jako první přišel s myšlenkou diskontinuity a parciálnosti dějinného vývoje, když zavrhl představu jednotného dějinného procesu, který se týká celého (v dané době známého) světa. Samozřejmě, že ještě nehovořil o dějinách civilizací, ale tomuto pojetí se přiblížil ve dvou ohledech. Za prvé pracoval s myšlenkou dějin jednotlivých národů, které chápal jako kulturně-náboženské celky. Tři znaky, které vymezují jednotlivé národy podle Vica, jsou: náboženství, způsob piety a pohřbívání mrtvých a nakonec slavnostní uzavírání sňatků. Bez těchto znaků nelze národ považovat za (civilizovaný) národ. Slovo civilizovaný je v závorce, protože Vico je nepoužíval. Zavedl však nový termín: *mondo civile*, občanský svět. A to je druhá významná myšlenka. Ačkoliv se Vico pevně drží myšlenky Boží prozřetelnosti, doplňuje prozřetelnost lidskou účastí na vytváření světa. Tento lidský, občanský, dějinný svět stojí u něho v protikladu k přírodě, stvořené čistě Bohem, která zůstává člověku v podstatě nedostupná. Veškeré vědecké teorie o ní jsou jen konstrukcemi, zatímco dějiny člověk může zkoumat jaksi bezprostředně, neboť se pohybuje ve zcela domácím prostředí. I když studuje dějiny cizích, v prostoru i čase vzdálených národů, je schopen jim porozumět. Vico tak anticipoval koncepci Wilhelma Diltheye, která vznikla po jednom a půl století. Vico také předjal myšlenku Oswalda Spenglera, že každá civilizace probíhá určitý kruh, neboli se dělí na stadia. Vico jich určil šest a pro současného člověka je fascinující je zaznamenat. Podle něj běh každého národa prochází fázemi, v nichž získává postupně to, co je nezbytné, užitečné, příjemné, pohodlné a pak přepychové. Šestou fází je rozmrhání všeho, co bylo vytvořeno. Potom se takovému národu naskýtají tři možnosti. Má-li mezi sebou silného jedince, tak ten může svou železnou rukou ovládnout situaci. Není-li tomu tak, může podlehnout silnějšímu národu ve svém okolí. Jestliže má štěstí, tak úplně zvlčí a upadne do barbarství, v němž si pod tlakem situace začne opatřovat to, co je nezbytné a vstoupí do nového civilizačního cyklu, jemuž říká „ricorso“. Podle Vica se tak stalo v Evropě po rozpadu římské říše. Středověk byl jakési ricorso této říše. Vico ovšem termín „středověk“ nepoužívá. Mluví o „druhém“ nebo „obnoveném barbarství“, ba dokonce o „nové době“. To je zajímavé, protože v renesanci vznikla dnes ustálená periodizace starověk (tedy antický) – středověk (poprvé chápáný jako temná doba) – novověk (obnova antického jasu).

První verze Vicova klíčového díla „Scienza nuova“ byla publikována v roce 1725. Ani ono ani Vicova implicitní polemika s Descartem, z něhož vycházeli čelní křesťanští barokní filosofové

(Leibniz, Malebranche) se nedostala do středu pozornosti. Zřejmě se to dá přičíst nastupujícímu osvícenství. Osvícenský racionalismus měl charakter odlišný od karteziánského, a proto nelze souhlasit s Foucaultem, který rozpoznal dva hluboké řezy porušující zdánlivou kontinuitu evropské civilizace. Ve „Slovecích a věcech“ rozlišuje klasické období, zahrnující druhou polovinu sedmnáctého století (první řez) a celé století osmnácté, a moderní věk od začátku století devatenáctého (druhý řez), respektive od Francouzské revoluce. V tomto názoru se projevuje typicky francouzské pojetí „klasicismu“, které známe i z dějin umění. Jak ještě uvidíme, francouzský historik Jacques Le Goff – jeho vrstevník – byl jiného názoru, jenž nám poslouží jako argument pro předkládanou teorii.

Její základní myšlenkou je přesvědčení o diskontinuitě dějin a s ní související rozlišení jednotlivých civilizací a civilizačních okruhů. Civilizace existovaly a existují vedle sebe a také po sobě v rámci určitého civilizačního prostoru. To je v protikladu ke zmiňovanému pojetí civilizace v jednotném čísle, které má svůj původ v osvícenství. To vyšlo z renesančního odsouzení středověku, tentokrát ovšem nikoliv podle měřítek antického ducha, ale podle měřítka nacházejícího se mimo dějiny – podle rozumu, který ovšem redukovalo na analytickou, pořádkující a kalkulativní schopnost. Nebyla to náhoda, že rodištěm osvícenství byla Anglie a posléze Spojené království Velké Británie. Empirik John Locke zcela v tradici anglosaského antihistorismu nesrovnával různá období, ale vycházel z fiktivního stavu, který nazýval stavem „přirozeným“. Civilizace pak znamená vykročení z tohoto stavu na základě další fikce, jíž je tzv. společenská smlouva. Francouzští osvícenci počínaje Voltairem, jenž z Británie Lockovy myšlenky dovezl do Francie, pokračují v rozvíjení těchto motivů. V průběhu francouzského osvícenství se postupně vypracovává koncept pokroku, který je u Voltaira jen naznačen a který je explicitně formulován Turgotem v roce 1750 jako zákon nebo princip dějin. Od té doby se tato myšlenka stala prvkem většiny politických doktrín, základem různých ideologií, a dokonce nereflektovanou součástí běžného myšlení příslušníků naší civilizace.

Trvalo půl století a musely přijít tragické zkušenosti s francouzskou revolucí, aby se objevilo myšlení, které se stalo antipodem optimistického, pokrokařského osvícenství. Byl to **romantismus**, a to zejména ve své německé a částečně francouzské podobě. Toto myšlení přineslo na počátku 19. století zájem o dějiny a vrátilo důstojnost a slávu středověku. Romantismus se stal jakousi myšlenkovou ponornou řekou naší civilizace. Osvícenství, které se natrvalo stalo religii atlantické civilizace, se v opakovaných mohutných vlnách snažilo tento odbojný element vykořenit, ale romantismus se v různých podobách vždy znovu prodral na povrch. Velmi významně se to projevilo na konci 19. století a v první třetině 20. století, když jeho tehdejší podoba, německo-francouzská „filosofie života“ přinesla úžasnou koncepci historismu, jež na rozdíl od osvícenského hegelovsko-marxistického pojetí dějin připravila půdu pro chápání dějinnosti osvobozené od ideje pokroku. Wilhelm Dilthey, Friedrich Nietzsche a Henri Bergson inspirovali několik generací myslitelů, kteří se rozhodně postavili proti utilitaristickému antihistorismu.

Průlom uskutečnil Oswald Spengler. V létě roku 1918, ještě za Velké války, publikoval první díl svého největšího díla Zánik Západu. Jako matematicky a přírodovědně vzdělaný filosof věděl, že fyzika se právě rozloučila s newtonovským modelem vesmíru, času a prostoru,

zatímco historiografie a filosofie trvaly na kontinuitě a homogenitě dějinného časoprostoru. Spengler tuto myšlenku opustil. Znovu se ujal zapadlé koncepce Giambattisty Vica a zdánlivě jednotné a jediné dějiny rozčlenil v prostoru i v čase. Hegel sto let předtím v rámci jednotných dějin rozlišil čtyři období světových dějin, která jsou reprezentována tzv. světodějnými národy: Orient (v čele s Peršany), Řecko, Řím a současná, tj. germánská Evropa. V této posloupnosti můžeme spatřovat poslední variantu teorie „Čtyř říší“ (podle proroka Daniele), jak ji na začátku 5. století po Kristu vypracoval římsko-křesťanský autor Orosius. U obou se těžiště historie přesunuje na západ. U Orosia končí dějiny v Římě, u Hegela v podstatě v Prusku. Spengler naopak připouští koexistenci různých civilizací v prostoru i jejich střídání v čase. Na základě těchto dvou myšlenek vymezil celkem 8 civilizací. Zanikly civilizace egyptská, mezopotámská, americká a antická. Na troskách antické a částečně mezopotámské vyrostla civilizace „arabská“ (za chvíli se k ní vrátíme). Z antické a částečně i arabské se kolem roku 900 po Kristu vynořila naše civilizace, kterou nazývá „západní“. Poslední dvě jsou čínská a indická, které jsou starobylé a doposud existují. „Arabskou“ civilizací Spengler míní útvar, který vystřídal antiku. Ta podle něho skončila zhruba v době císaře Aureliána (r. 275 po Kr.). To, co následovalo potom, tedy pozdní císařství a počátky křesťanství, čemuž se dnes souhrnně říká „pozdní antika“, spadá už do nového civilizačního útvaru, právě do oné „arabské“ civilizace, která pak ve své východní části vrcholí chalífátem a zaniká pod náporom Mongolů, zatímco na území Evropy přenechává jeviště Západu.

Vedle diskontinuity a prostorové oddělenosti se Spenglerova koncepce vyznačuje ještě myšlenkou zvláštní kulturně-civilizační „současnosti“ a s ní související myšlenkou periodicky se opakující struktury jednoho každého civilizačního útvaru. Na počátku každého z nich je impozantní probuzení nové kultury a její vynořování se z chaosu doprovázené vznikem velkých mýtů. V západním útvaru jde o období přibližně mezi léty 500 – 900. Následují dvě období „kultury“. V prvním se utvářejí kulturní a duchovní formy (900 – 1500 na Západě). Ve druhém se tyto formy završují, postupně se vyčerpávají a blíží se konec velkého stylu, vyvrává idea státnosti (Západ 1500 – 1800). Potom přichází rozhodující předěl. Zatímco předchozí období nazýval Spengler „kulturou“, charakterizuje poslední dvě jako „civilizaci“. Kultura pro něho znamená rozvoj a život, zatímco civilizace je ustrnutím forem, jejich pouhé pěstění a proměna v obyčej. V tomto bodě svého výkladu se vlastně Spengler dostává k odůvodnění názvu svého díla. První období západní **civilizace** nastalo kolem roku 1800 a mělo by podle něho skončit kolem roku 2000. Je to období, v němž se všechny civilizace ocitly pod nadvládou peněz a ekonomiky. Výrazem této nadvlády bohatých je politický systém, který si říká „demokracie“. V antické civilizaci šlo zhruba o období 300 – 50 před Kristem, tedy o období klasické římské republiky až do občanských válek. Na Západě je to období, v němž žije Spengler sám, a cítí, že se nachází někde uprostřed svého trvání. Ovšem pozoruje již příznaky druhého civilizačního období, jímž všechny civilizace končí. Umění je prázdné a vyumělkované, staré vzory se opakují a napodobují. Národy se rozpadají a drolí se v beztvorou masu. Lidé se stěhují do čím dál větších velkoměst čím dál jednotnějšího světa. Zoufalství z nadvlády peněz vede k podpoře Caesarů, silných jedinců, kteří znovu podrobí hospodářství politice, ovšem za tu cenu, že se jejich vláda stane bezohlednou despocií. To povede k redukci života na pouhé kořistění. A to bude příležitost pro nové, mladé národy a cizí dobyvatele. A tu se znovu rozvíjejí motivy, které jsme poznali u Giambattisty Vica.



DĚLSKÝ POTÁPĚČ

Spengler předpokládal, že toto závěrečné dějství existence Západu se bude odehrávat asi tak v letech 2000 - 2200. No, uvidíme. Myšlenka tzv. „současnosti“ civilizací v rámci této koncepce nás v tuto chvíli tolik nezajímá a ponecháme jeho rozsáhle vývody stranou, byť jsou nesmírně zajímavé, jako například srovnání egyptských pyramid, antických dórských chrámů a západních románských dómů, případně srovnání významu postav, jakými byli Pýthagorás, Muhammad a Cromwell! Jen si ještě řekněme, že na rozdíl od osvícenců všeho druhu Spengler nechápal dějiny jako lidské dílo a i v tom se vzepřel duchu osvícenství.